

УДК 327 (ЄС+6) «1950/1990»

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ СПІВРОБІТНИЦТВА ЄС З КРАЇНАМИ ПІВНІЧНОЇ АФРИКИ

Олена Скрипник

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Україна, 20300, Черкаська область, м. Умань, вул. Садова, 28
e-mail: olena-skripnik@meta.ua

Зовнішня політика Європейського Союзу формувалася протягом усього періоду існування інтеграційного об'єднання. Північно-африканський регіон займає особливе місце у системі міжнародних відносин, що обумовлено географічними, економічними, енергетичними та політичними чинниками. Розвиток відносин ЄС з країнами Північної Африки має давню історію, але після закінчення Другої світової війни регіон набуває нового стратегічного значення: він стає ареною протистояння двох наддержав, які у боротьбі за вплив активно витісняли старі колоніальні імперії, що перебували у процесі розпаду внаслідок деколонізації. Проте втрачати взаємозв'язок із колишніми колоніями європейські держави не бажали.

Географічна близькість, традиційні зв'язки, наявні у цих країнах запаси вуглеводної та мінеральної сировини, потреба Європи у припливі дешевої робочої сили сприяли розвитку взаємин між двома регіонами. Євросоюз є основним торговим партнером країн Північної Африки, їх найбільшим інвестором і донором. Зі збільшенням у структурі світового енергетичного балансу питомої ваги нафти та газу, родовища яких відкривалися у Північній Африці, значущість регіону також стрімко зростає.

В історіографії є низка праць в яких досліджено розвиток співробітництва Європейського Союзу із країнами Середземномор'я, в тому числі із країнами Північної Африки. Це монографія О. Трофімової «Еволюція середземноморської політики Євросоюзу: шлях від співпраці до інтеграції» [14], в якій авторка досліджує основні етапи середземноморської політики Євросоюзу, вплив інтеграційних процесів в ЄС на її формування та поступовий перехід від відносин співробітництва до інтеграції двох регіонів.

Торгівельно-економічні відносини ЄС та країн Магрибу досліджували Т. Орехова й А. Фарід [10], В.І. Бахтін [2]. Окремі аспекти співробітництва ЄС з країнами Північної Африки досліджували А.Г. Ковтунов [9], В.В. Азатян [1], І.В. Коваль [8], Т.Г. Пархаліна [11] й А.М. Погорельська [12].

Метою даного дослідження є комплексний аналіз процесу становлення відносин ЄС з країнами Північної Африки; з'ясування як історично склалися відносини сучасних країн ЄС з країнами Північної Африки; дослідження формування середземноморського напрямку у зовнішній політиці ЄС; аналіз змін середземноморського співробітництва на різних етапах європейської інтеграції.

Інтерес європейців до країн Північної Африки виник досить давно і це був як торговельний інтерес, так і прагнення завоювати ці країни. Наприкінці XVIII та на початку XIX ст. у період активних колоніальних завоювань європейськими країнами, країни Північної Африки потрапляють до орбіти колоніальних інтересів європейських держав. Найактивнішою у цей період у Середземному морі була Франція, адже 1798 р. Наполеон Бонапарт здійснив свій відомий «Єгипетський похід», продемонструвавши могутність європейської зброї проти арабо-мусульманського світу [4, с. 201]. Проте суперництво із Великою Британією та внутрішня ситуація у самій Франції не дозволили Наполеону завоювати Єгипет. Колоніальне завоювання Єгипту відбулося британцями у 1882 р., і до 1922 р. він був під владою Великої Британії. Що ж до інших північноафриканських країн, то з 1830 р. Алжир, а з 1881 р. Туніс потрапляють у колоніальну залежність Франції [13, с. 155]. З 1918 р. італійці поступово поширюють свою владу на Лівію. Таким чином країни Північної Африки були втягнуті до сфери європейських інтересів і з цього часу економічний розвиток даних країн повністю залежав від європейських держав.

Після здобуття північноафриканськими країнами незалежності перед ними постала низка завдань, а саме: зміцнення своєї політичної незалежності, завоювання економічної самостійності, проведення соціальних реформ, самостійний розвиток освіти та культури. Вирішення цих завдань зачасту супроводжувалося гострою боротьбою між різними політичними силами.

У перші роки незалежності для деяких країн Африки характерним було поширення антимодернізаторських та антизахідних настроїв. Все це було реакцією на домінування європоцентризму, коли «західне» вважалося синонімом розвиненості, а «східне», традиційне, – еквівалентом відсталості. Ліквідація історичного відставання розцінювалася, передусім, як поступова вестернізація, відмирання традиційного сектору. Але запозичені, без урахування власних історичних традицій, буржуазно-демократичні інститути функціонували з великими недоліками [5, с. 342].

У 50-ті роки ХХ ст. у Західній Європі набирає силу інтеграційний процес, й, отже, і суперництво між європейськими країнами за право грати у ньому провідну роль. Регіон Середземного моря Франція й Італія розглядали як арену, на якій вони могли б «поборотися за владу та статус». Але зосередившись на взаємній боротьбі, вони дали можливість США значно зміцнити свої позиції у регіоні [11, с. 117].

З підписанням Римського договору 25 березня 1957 р. та створенням Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) європейські країни намагаються встановити конструктивні відносини із країнами Північної Африки. Особливий акцент робився на розвиток торговельно-економічних відносин, як ключового інструмента зміцнення двосторонніх відносин інтеграційного об'єднання з Арабським світом, зокрема, з країнами Північної Африки [2, с. 12].

Цікавим є те, що у Римському договорі були статті про заснування «асоціації з заморськими країнами і територіями», в яких були «особливі відносини» з Францією, Італією, Бельгією та Нідерландами. Згідно 131-ї статті договору, метою асоціації було «сприяння економічному та соціальному розвитку країн і територій і встановлення тісних економічних відносин між ними і Співтовариством в цілому». Римський договір визначив характер торгового режиму, розроблялися такі проблеми, як інвестиції, право на проживання й економічну діяльність, митні збори, порядок підготовки наступних договорів [15].

Зі становленням Європейської економічної спільноти (ЄЕС) виникла потреба у створенні повноцінних закордонних органів зовнішніх зносин, які б реалізовували цілі нового утворення у сферах його зовнішньої компетенції. У 1964 р. Європейська Комісія (ЄК) створила напівавтономну Європейську агенцію співробітництва (ЄАС), фінансовану грантом ЄК, на яку було покладено функцію управління закордонними делегаціями у Тихоокеанському ре-

гіоні, Південно-Східному Середземномор'ї, африканських, латиноамериканських та азійських країнах. Делегації очолювали глави місій, яких добирала та призначала за контрактом ЄАС. Співробітники самої ЄАС також працювали за контрактом. Як правило, у минулому це були співробітники адміністрацій колишніх колоній країн-членів ЄЕС, або спеціалісти з розвитку з приватного сектору [3, с. 61].

Таким чином, саме у Римському договорі було покладено початок євро-середземноморських відносин, проте на той час ні географічна близькість, ні історичні зв'язки не сприяли взаємовигідному економічному співробітництву між ЄС та арабськими країнами.

Загалом період 1950-1960-х рр. можна охарактеризувати як нестійкий і, певною мірою, кризовий у відносинах європейських країн з країнами Північної Африки. Адже саме у цей час відбувається Суецька криза, яка ще більше загострила відносини Єгипту з Англією та Францією. Одразу після початку бомбардування Єгипту майже всі арабські країни розірвали дипломатичні відносини з Великобританією та Францією. В арабському світі почався потужний рух солідарності з Єгиптом [7, с. 334]. Також значний вплив на відносини арабських країн Північної Африки з Європою мали арабо-ізраїльські війни. Наприклад, Франція під керівництвом Ш. де Голля намагалася дотримуватися політики «дружби і співробітництва» з арабськими державами, при цьому зберігаючи нормальні відносини з Ізраїлем – новою державою, яка була створена у 1948 р. Однак після 1967 р., коли Франція ввела ембарго на поставки французької техніки всім країнам-учасникам в арабо-ізраїльському конфлікті – «шестиденної війни» (що, у першу чергу, вдарило по Ізраїлю), та підтримала резолюцію Ради Безпеки ООН, що вимагала виведення ізраїльських військ з окупованих арабських територій, франко-ізраїльські відносини вступили у смугу кризи [6, с. 56].

Період 1970-х – кінець 1980-х років характеризується спробами ЄЕС сформувати та реалізувати на практиці цілеспрямовану політику інтеграції країн Північної Африки в європейський торгово-економічний простір [8, с. 11].

З кінця 1960-х рр. Європейське економічне співтовариство починає вживати фрагментарні дії з надання допомоги розвитку своїх середземноморських сусідів через укладення преференційних торгових угод з Марокко, Алжиром і Тунісом (1969 р.), Ізраїлем (1964 і 1970 рр.), Ліваном (1965 і 1972 рр.) та Єгиптом (1972 р.) [12, с. 103]. Таким чином, єдина Євро-

па почала розвивати відносини з країнами Середземномор'я у руслі політики розвитку.

У 1972 р. була розроблена загальна середземноморська стратегія Співтовариства (Global Mediterranean Policy), у рамках якої були укладені двосторонні угоди з низкою арабських країн, але вони практично не вплинули на економічний розвиток в арабському світі. Преференційний режим і доступ для арабських товарів на європейські ринки, позначений у цих угодах, особливо не вплинув ні на розвиток промислового чи сільськогосподарського секторів, ні на збільшення обсягів взаємної торгівлі. Навпаки, обмежений характер протоколів з фінансового та технічного сприяння лише гальмував економічний розвиток в арабських країнах [2, с. 13].

Глобальна середземноморська політика включала введення торгових преференцій для сільськогосподарської продукції з країн Південного Середземномор'я, надання їм фінансової допомоги та регулювання трудової міграції між цими країнами та ЄЕС, зокрема, через встановлення більш ліберальних правил для в'їзду трудових мігрантів з країн Магрибу. У зв'язку з цим можна відзначити, що у регіоні Середземномор'я, як близько розташованому до єдиної Європи, ЄЕС почала регулювати міграцію у комплексі з наданням допомоги розвитку раніше, ніж за іншими географічними напрямками своєї зовнішньої політики [12, с. 103].

Також дана політика була спрямована на подолання недоліків, наявних у двосторонніх угодах, і згладжування наслідків першого розширення Співтовариства у 1973 р., яке пройшло без серйозних негативних змін для середземноморських країн. Нова політика передбачала введення протягом 5 років вільного митного режиму, асиметричного для країн Середземномор'я (на низку товарів, включаючи текстильні, він не поширювався). Преференційний режим застосовувався щодо 80% експорту сільськогосподарської продукції зі середземноморських країн, їм надавалася фінансова допомога і на них поширювалося єдина угода про міграцію робочої сили [14, с. 9].

З початку 1970-х років відносини з країнами Північної Африки починають більш інтенсивно розвиватися, що було пов'язано з нафтовою кризою 1973 р. Французький економіст Ф. Перру ще напередодні розпаду колоніальних імперій висунув концепцію «афро-арабо-європейського» союзу, спрямовану на поступову інтеграцію цих країн із Західною Європою, в якій простежувалося явно виражене бажання спільноти витягти економічні вигоди

від співробітництва з цими країнами, особливо нафтогазовидобувними, і використовувати їх в якості традиційних постачальників сировини та ринків збуту європейської промислової продукції. У цей період продовжували співіснувати два бачення середземноморської політики ЄЕС – вже наявні двосторонні угоди з країнами цього регіону з урахуванням особливостей кожної країни та поступовий перехід до глобального підходу щодо середземноморських країн, який у подальшому призвів до перегляду угод ЄЕС з Ізраїлем і країнами Магрибу.

У 1975 р. ЄЕС уклало угоду про асоціацію з Ізраїлем, а у 1976 р. – угоди про торгівлю та співробітництво з Тунісом і Марокко, і першу угоду такого ж типу з Алжиром, які по суті були угодами про асоціації. У них були передбачені більш ліберальні правила для в'їзду до країн ЄЕС робочих мігрантів з країн Магрибу, так як Європа потребувала дешевої робочої сили для підйому своєї економіки у післякризовий період. Ввезення промислових товарів з цих держав здійснювалося безмитно та було звільнене від кількісних обмежень, за винятком деяких видів, таких як нафтопродукти, пробка, текстиль. А для сільськогосподарської продукції була введена особлива система диференційованих митних знижок, що було пов'язано з субсидуванням сільгосппродукції у країнах ЄЕС і високими закупівельними цінами всередині Співтовариства. Схожі угоди були підписані у 1977 р. з Єгиптом, Йорданією, Ліваном, Сирією [14, с. 11].

Таким чином, у 1960-1970-ті рр. навколо Європейського співтовариства поступово сформувалася особлива зона середземноморських країн, на які поширювався відносно вільний митний режим.

Поступове налагодження економічних і торговельних відносин ЄЕС був можливий також через внутрішню інтеграцію у країнах Північної Африки. Ідея створення Союзу Арабського Магрибу посприяла проведенню низки реформ у країнах і пожвавленню діяльності національного приватного капіталу практично у всіх сферах господарського життя. У 1970-1980-х рр. у регіоні відбулася низка ліберальних економічних реформ, таких як: приватизація частини державної власності, лібералізація інвестиційного кодексу, реалізація програм підтримки малого та середнього бізнесу й інші заходи проринкового характеру. Ці реформи пов'язують і з розширенням масштабів участі арабських країн у світових господарських зв'язках, включаючи міжарабське економічне співробітництво [1, с. 11].

Наприкінці 1980-х рр. ідея «Єдиного Магрибу» набуває ще більшої популярності. Президент Алжиру Шандлі Бенджедід у своїй промові «Про становище країни», яку він виголосив на початку 1988 р., заявив про необхідність надання Західній Сахарі права на самовизначення, додавши, що це необхідно, щоб «використовувати енергію наших марокканських і сахарських братів» у справі створення «Великого мирного майбутнього» замість кровопролиття з тим, щоб «Великий Магриб» міг вже у найближчому майбутньому відігравати відповідну роль у відносинах із Західною Європою, Близьким Сходом та Африкою. Було висловлено також переконання у необхідності якнайшвидшого створення на південному узбережжі Середземного моря «єдиної економічної зони», до того ж «досить впливової», щоб вступити до 1992 р. у переговори з «об'єднаною» Європою, яка, до того часу, повинна була стати дійсно «єдиним ринком» 12 західноєвропейських індустріально розвинених держав. Відповідно до цього, на думку Ш. Бенджедіда, зросла б також і політична вага «Єдиного Магрибу» у міжнародних відносинах, і перш за все – у вирішенні проблем миру та безпеки у басейні Середземного моря [9, с. 32].

І дійсно, Європейське економічне співтовариство у 1980-х рр. більше уваги приділяло розвитку торгівельно-економічним зв'язкам із середземноморським регіоном. Проте із вступом до ЄЕС трьох нових членів (Греції, Іспанії та Португалії) більше уваги приділялося зростанню рівня економічного розвитку нових південних членів Співтовариства, у тому числі і на перерозподіл коштів для менш розвинених регіонів країн-новачків. Політика вирівнювання ступеню розвитку країн-членів Співтовариства у цей період призвела до зростання додаткових фінансових коштів, які були отримані за рахунок підвищення внесків до загального бюджету ЄЕС. Крім того, у 1988 р. у рамках Європейського Співтовариства були створені структурні фонди, кошти яких в основному направлялись у нові країни-члени. Тобто, збільшення витрат по вступу й інтеграції трьох нових членів ЄЕС об'єктивно спричинило за собою зниження допомоги країнам східного та західного Середземномор'я та відбилося на їх економічній стабільності, що призвело до збільшення розриву у рівнях їх економічного розвитку. Для згладжування наслідків південного розширення, гарантування збереження традиційної допомоги розвитку й обсягів поставок сільгосппродукції ЄЕС підписало у

1987 р. серію протоколів з південносередземноморськими країнами [14, с. 13].

Таким чином, у постколоніальний період західноєвропейське інтеграційне об'єднання робило спроби закріплення своїх економічних і політичних позицій в арабському світі, у тому числі, у країнах Північної Африки, за допомогою таких ініціатив, як Загальна середземноморська стратегія Співтовариства 1972 р. та Європейсько-арабський діалог 1973 р. Країни ЄЕС здебільшого налагоджували економічні відносини з країнами Північної Африки, з метою покращення власної економічної спроможності. У цілому, незважаючи на спроби активізації регіональних економічних зв'язків та ініціатив інтеграційних тенденцій у період 1950-1980-х рр., зусилля ЄЕС здебільшого були невдалими.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Азатян В.В. Интеграционные процессы в странах Северной Африки: региональный и глобальный аспекты: Автореф. дис... канд. эконом. наук: 08.00.14 «Мировая экономика» / Ин-т Африки РАН. Москва, 1998. 17 с.
2. Бахтин В.И. Торгово-экономическое взаимодействие Европейского Союза со странами Северной Африки: Автореф. дис... канд. эконом. наук: 08.00.14 «Мировая экономика» / Ин-т Африки РАН. Москва, 2012. 25 с.
3. Гнатюк М.М. Становлення дипломатичної служби Європейського Союзу: делегації Європейської комісії // Магістеріум. Політичні студії: наук. зб. 2012. Вип. 46. С. 60-64.
4. Зеленев Е.И. Египет: Средние века. Новое время. Санкт-Петербург: Изд. С.-Петерб. ун-та, 1999. 340 с.
5. Історія сучасного світу: соціально-політична історія XV-XX століть: Навч. посіб. / Ю.А. Горбань та ін. За ред. Ю.А. Горбаня. Київ: Знання, 2007. 439 с.
6. Карева Д.О. Средиземноморская политика Франции в конце XX – начале XXI вв.: Дис... канд. ист. наук: 07.00.03 / Московский государственный ун-тет им. М.В. Ломоносова. Москва, 2015. 291 с.
7. Козицький А.М. Новітня історія Азії та Африки. Львів: «Афіша», 2003. 430 с.
8. Коваль І.В. Стратегічне партнерство країн Північної Африки в євроінтеграційному контексті: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. Київ, 2010. 23 с.
9. Ковтунов А.Г. Проблемы интеграции стран Магриба (80-е – середина 90-х годов). Москва: Институт изучения Ираиля и Ближнего Востока, 1998. 194 с.
10. Орехова Т., Фарид А. Формування інтеграційних пріоритетів арабських країн Близького Сходу в умовах трансформації глобального світоустрою // Міжнародна економічна політика: електрон. версія жур. 2010. Вип. 1-2. С. 41-75.
11. Пархалина Т.Г. Франция и Средиземноморье. Москва: Наука, 1987. 188 с.
12. Погорельская А.М. Барселонский процесс и его роль в современном иммиграционном кризисе Европейского Союза // Вестник Томского государственного университета. 2016. № 403. С. 103-107.
13. Скрипник О. Колоніальна експансія Франції в країні північної Африки у XVII-XIX ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. У 2-х ч. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. Вип. 2. Ч. 2. С. 152-156.
14. Трофимова О.Е. Эволюция средиземноморской политики Евросоюза: путь от сотрудничества к интеграции. Москва: ИМЭМО РАН, 2011. 122 с.
15. Traite instituant la Communauté économique européenne (Rome, 25 mars 1957). URL: http://www.m-pep.org/IMG/pdf/Acte_final_traité_de_Rome.pdf

Скрипник Олена *Історичні передумови становлення співробітництва ЄС з країнами Північної Африки*

У статті досліджено процес становлення відносин між країнами Північної Африки та країнами Європейського Союзу. Визначено яке значення мав Римський договір у налагодженні співробітництва між двома регіонами. Досліджено формування середземноморського напрямку у зовнішній політиці Європейської економічної спільноти.

Ключові слова: Європейський Союз, Північна Африка, середземноморська стратегія, інтеграція, ЄЕС

Скрипник Елена *Исторические предпосылки становления сотрудничества ЕС со странами Северной Африки*

В статье исследован процесс становления отношений между странами Северной Африки и странами Европейского Союза. Определено какое значение имел Римский договор в налаживании сотрудничества между двумя регионами. Исследовано формирование средиземноморского направления во внешней политике Европейского экономического сообщества.

Ключевые слова: Европейский Союз, Северная Африка, средиземноморская стратегия, интеграция, ЕЭС

Skripnik Olena *Historical preconditions for the establishment of EU cooperation with Northern Africa countries*

In the article to research the process of establishing relations between the countries of North Africa and the countries of the European Union. The value of the Treaty of Rome in establishing cooperation between the two regions was determined. The formation of the Mediterranean direction in the foreign policy of the European Economic Community is explored. The analysis of changes in the Mediterranean cooperation at different stages of European integration. Noted that European countries did not want to completely lose contact with the former colonies with the achievement of independence by the North African countries, therefore set new, not colonial, relations.

Since the 1950's, when integration processes are gaining momentum in Western Europe, rivalry is emerging between European countries for the right to play a leading role in the Mediterranean region. France and Italy saw the North African countries as an arena in which they could «fight for power and status».

With the formation of the European Economic Community (EEC) there is a European Agency for Cooperation (EAS) which was entrusted with the management of foreign delegations in the Southeast Mediterranean. The period 1950-1960's can be characterized as unstable, and to a certain extent, crisis in the relations of European countries with the countries of North Africa. The period of the 1970s – the end of the 1980s is characterized by attempts by the EEC to formulate and implement in practice a purposeful policy of integration of the countries of North Africa into the European trade and economic space.

It is concluded that that in the post-colonial period the West European integration association attempted to consolidate its economic and political positions in the Arab world, including in the countries of North Africa, through such initiatives, as the Common Mediterranean Strategy of the Community of 1972 and the European-Arab Dialogue of 1973.

Keywords: European Union, North Africa, Mediterranean strategy, integration, EEC

Надійшла до редакції 30.01.2018 р.